

**ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**FOAMETEA ARTIFICIALĂ DIN URSS ÎN ANII '20-'30
ȘI IMPACTUL ASUPRA SPAȚIULUI ROMÂNESC**

Coordonator științific

CS I dr. Gheorghe IANCU

Doctorand

Vadim GUZUN

Cluj-Napoca

2013

STRUCTURĂ

Introducere

I. Anii '20 – primul episod major

1. Context politic, economic și social
2. Situația din Ucraina. Transnistria
3. Ajutorul intern și internațional
4. Caracterul artificial al tragediei
5. Reflectarea în surse române și sovietice
  - a) Documente diplomatice și ale serviciilor de informații
  - b) Presa
  - c) Documente ale OGPU

II. Anii '30 – cel de al doilea episod major

1. Context politic, economic și social
2. Aspecte istoriografice de actualitate
3. Situația din RASS Moldovenească
  - a) Cauze, condiții și efecte
  - b) Recunoașterea și condamnarea internațională
4. Reflectarea în documente diplomatice
5. Politica de dumping

III. Refugiul în România

1. Perioade și statistici
2. Primele două etape: etnicii ruși, români, ucraineni și evrei
3. Relatări ale refugiaților despre foametea din anii '20
4. Acțiunea de ajutorare a înfometaților și refugiaților din Transnistria
5. Utimele două etape: emigrația, ofensiva rurală și migrația
6. Relatări ale refugiaților despre foametea din anii '30

IV. Anii '40 – cel de al treilea episod major în RSS Moldovenească

Încheiere

Bibliografie

REZUMAT

Cuvinte-cheie: URSS, Rusia, Ucraina, RASS Moldovenească, RSS Moldovenească, Transnistria, Basarabia, România, foamete, Holodomor, politica de înfometare, politica de dumping, colectivizare, industrializare, desțărănire, regim comunist, sovietizare, chestiunea refugiaților de peste Nistru, problema națională, relații româno-sovietice.

Ideea cercetării are la origine rațiuni practice, determinate de lipsa unor instrumente de lucru pentru o perioadă extrem de importantă în istoria Europei, utile nu doar în mediul academic din România, ci și diplomatic. Constatarea am făcut-o după consultarea documentelor autohtone privind foametea din anii '20-'30 ai secolului trecut din Uniunea Sovietică, după participarea la dezbateri politice pe această temă organizate în cadrul Organizației Națiunilor Unite, cât și la manifestări științifice din țară și din străinătate. În același timp, am observat că studierea temei este un exercițiu de constanță în state precum Canada, SUA, Ucraina, Federația Rusă, Italia, Polonia, Marea Britanie, Franța, Germania, în mediul academic național fiind nevoie de un efort susținut pentru recuperarea defazajului. Contactul cu documentele și materialele din arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității și din Arhivele Naționale ale României m-a convins de necesitatea studiului.

Problematika este conexasă cu instaurarea și supraviețuirea regimului bolșevic, executarea primului plan economic cincinal, industrializarea accelerată, colectivizarea forțată, represiunile în masă, politica de dumping, complexul dosar al refugiaților, chestiunile basarabeană, transnistreană și ucraineană, teme subsumate inclusiv crizelor economice și sociale succesive de proporții care s-a acutizat în anii 1921-1922, respectiv, în anii 1931-1933. Cunoașterea funcțiilor statului guvernat de dictatura proletariatului în această perioadă permite înțelegerea modului în care a fost posibilă utilizarea înfometării ca instrument politic. Numeroasele studii de peste hotare, documentele din fostele arhive sovietice editate în ultimii ani, interpretarea realităților sovietice timpurii, în general, sunt esențiale în dezavuarea modului concret în care s-a manifestat politica respectivă, iar documentele necunoscute din

arhivele românești, în particular, permit schițarea unei perspective naționale și regionale asupra evenimentelor.

Un alt argument în favoarea demersului a fost generat de constatarea că, deși au trecut mai mult de două decenii de la dezintegrarea sistemului sovietic, perspectiva dispariției laboratoarelor din categoria celor care au generat sistemul respectiv este încă una incertă. Deși mijloacele de exterminare în masă utilizate pentru sovietizarea populației ostile, indiferent de etnie, în anii de formare și consolidare a regimului, inclusiv înfometarea, au servit drept model pentru politicile de guvernare și asimilare a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța, sunt cultivate mituri cu privire la personalități și fapte a căror natură criminală nu ar lăsa nicio urmă de îndoială în condițiile însușirii lecțiilor trecutului. Pe de altă parte, dincolo de nevoia de a cunoaște evoluțiile dintr-un stat vecin României, interesul este determinat, în mod firesc, și de necesitatea de a cunoaște situația etnicilor români rămași în afara granițelor statului național unitar în noua geometrie teritorială definită după Primul Război Mondial.

Cum s-a manifestat dictatura, cea alimentară în mod special? Care a fost locul înfometării în ierarhia mijloacelor violente utilizate pentru sovietizarea populației, în cadrul mai larg al instalării regimului leninist, al formării și consolidării regimului stalinist? Care sunt cauzele și cum a funcționat mecanismul foametei? Putem discuta despre conaționalii noștri ca despre victime ale primelor două episoade majore ale foametei, care l-au precedat pe cel postbelic din RSS Moldovenească și din teritoriile românești, incluse arbitrar în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene? Care au fost efectele asupra României? În ce măsură au cunoscut autoritățile de la București și opinia publică realitatea de la frontiera estică, care a fost reacția lor și impactul asupra relațiilor bilaterale? Care a fost rolul emigranților/refugiaților în dezavuarea politicii de înfometare? Care este legătura dintre foametea artificială și inventarea națiunii „moldovenești”? Cum a fost tratat subiectul în literatura de specialitate din străinătate și de ce nu a fost abordat până în prezent în România și în Republica Moldova?

Sunt doar câteva întrebări la care schițăm un răspuns prin teza structurată, din punct de vedere metodologic și cronologic, în patru capitole (*Anii '20 – primul episod major, Anii '30 – cel de al doilea episod major, Refugiul în România, Anii '40 – cel de al treilea episod major în RSS Moldovenească*) și 16 subcapitole. În condițiile în care episoadele interbelice ale foametei din URSS sunt analizate ca și componente ale politicii unitare de înfometare, cu particularitățile determinate de spațiul geografic, dar mai ales de contextul politic intern și internațional, includerea capitolului final referitor la foametea postbelică se explică prin dimensiunea comparativă a cercetării. Sursele istorice utilizate sunt diverse: principale și

secundare, interne și externe, edite și inedite, occidentale și din spațiul ex-sovietic, provenind din zona politică sau din cea academică, de la observatori direcți sau indirecti (relatări ale martorilor, victimelor, diplomaților, membrilor organizațiilor internaționale, ziariștilor etc.), presă națională și internațională, rapoarte sovietice desecretizate, recente rapoarte de condamnare a crimelor regimurilor comuniste sau a foametei, în special.

Deși este vorba despre o serie neîntreruptă de campanii inițiate împotriva „dușmanilor poporului”, a elementelor „contrarevoluționare” și „antisovietice”, de la începutul anilor '20 și până după cel de al Doilea Război Mondial, toate au un numitor comun – sovietizarea. În completarea naționalizării, a politicii fiscale și a subvențiilor discriminatorii, campaniile agricole reprezentau adevărate ofensive ideologice și militare. Activiștii de partid și funcționarii aparatului de stat trimiși în mediul rural pentru a „fora” cereale și alte resurse alimentare trebuiau să conștientizeze că „lupta pentru pâine” echivala cu cea pentru supraviețuirea puterii. Rechiziționarea acestor produse „cu orice preț”, redistribuirea lor selectivă, acumularea în depozite strategice în interes militar, vânzarea pe piața externă, în timp ce canibalismul și necrofagia atingeau cote greu de imaginat, au echivalat cu condamnarea premeditată la moarte prin înfometare. La nivel declarativ, executarea planurilor de colectare fixate cu ignorarea capacității de livrare și aplicate în mod arbitrar, iar ulterior colectivizarea forțată a agriculturii, trebuiau să granteze îndeplinirea și depășirea planurilor de industrializare și militarizare, în fapt însă motivația era marcată de accelerarea procesului de sovietizare, în contextul opoziției populare. Astfel, „sabotorii” au fost lichidați, fizic și moral, sub pretextul comunist al „luptei de clasă”. Mijloace complementare? Epurări, arestări în masă, confiscarea rămășițelor proprietăților și interzicerea unor drepturi, deportări, detenția în lagăre de concentrare, munca forțată, execuții fără asigurarea unor procese judiciare ori ca urmare a simulării judecătii, izolarea regiunilor înfometate prin blocarea frontierelor interne și externe etc. „Preventiv”, au fost lichidați nu doar opozanții sistemului, dar și cei care s-ar fi putut opune modelului leninist-stalinist de dezvoltare.

Factorii naturali au influențat și ei mortalitatea în timpul foametei din URSS, însă rolul decisiv în ceea ce privește efectele catastrofale l-au avut campaniile de rechiziționare – acestea au anticipat, declanșat sau agravat cauzele obiective și au privat țărănimea de rezerve vitale. De cele mai multe ori, însușirea „surplusului” alimentar a vizat acele cantități la care se apela în perioade dificile, marcate de secetă, ger, dăunători agricoli sau epidemii. Consecințele războiului civil, în cazul primului episod major al tragediei, care a atins apogeul în anii 1921-1922, se înscriu, alături de factorii naturali, în categoria cauzelor subsidiare. De altfel, și în cazul celui de al doilea episod major al foametei, care a atins apogeul în anii 1931-1933,

privarea de rezervele alimentare a fost planificată și organizată, cu asumarea consecințelor fatale pentru zecile de milioane de țărani. Ajutorul a avut și el caracter eminent politic - atunci când s-a organizat ori a fost acceptat (în cazul celui extern), a fost subsumat supraviețuirii regimului sau interesului de a putea organiza noi planuri, armata, aparatul represiv și mediul urban fiind aprovizionate cu prioritate.

Factorii subiectivi jucând rolul hotărâtor și nu unul conjunctural în declanșarea foametei în masă din URSS, reținem următoarele particularități ale politicii deliberate de înfometare în anii '20-'30:

1) deciziile majore privind obținerea resurselor alimentare și exercitarea controlului absolut asupra acestora au fost adoptate la nivel autorităților centrale și transmise celor din teritoriu spre executare necondiționată;

2) suprimarea violentă a opoziției, active ori pasive, în masă ori individuale, față de politicile cu impact în domeniul aprovizionării, inclusiv prin implicarea armatei și a poliției secrete;

3) utilizarea foametei ca pretext pentru declanșarea ofensivei împotriva satului tradițional, iar în cazul primului episod major al tragediei – împotriva religiei, confiscarea obiectelor de cult și reprimarea reprezentanților bisericii, indiferent de rit;

4) conștientizarea faptului că pierderea de către partidul-stat a „luptei” pentru resursele cerealiere însemna pierderea celei pentru subordonarea satului – mediu ostil „transformărilor socialiste”, în care locuia cea mai mare parte a populației;

5) responsabilizarea solidară generalizată în cazul refuzului de predare a cerealelor - luarea de ostacii și organizarea expedițiilor punitive fiind printre cele mai grave;

6) suspendarea tardivă a rechiziționării și permiterea comercializării produselor agricole astfel încât prevenirea primului episod major al foametei a devenit imposibilă;

7) exportul cerealelor, în general în condiții de dumping, a produselor cerealiere, alimentare sau a celor industriale obținute prin muncă forțată și lipsire de hrană;

8) în cazul primului episod, subordonarea politică a ajutorului umanitar, obligarea unor regiuni înfometate să contribuie la ajutorarea altor regiuni, acceptarea tardivă a ajutorului extern;

9) în cazul celui de al doilea episod, negarea și tănuirea în plan intern și extern, refuzul ajutorului internațional și subordonarea politică a ajutorului intern;

10) persecutarea ulterioară a persoanelor implicate în organizarea operei de ajutorare a victimelor foametei.

Factorul internațional a fost și el utilizat în legătură cu foametea. Iminența pericolului extern, inclusiv a celui românesc, era un pretext constant pentru îndoctrinare și mobilizare la „lupta de clasă”, pentru aplicarea „măsurilor extraordinare” și a represiunilor. Campania privind acest pericol era, în fapt, necesară pentru disimularea și compensarea tentativelor de rezolvare a gravelor probleme interne, respectiv, pentru consolidarea dictaturii partidului-stat, inițial, și a celei personale, ulterior. Dacă în etapa inițială de edificare a „socialismului”, de consolidare a puterii nelimitate pe plan intern și ulterior pe plan extern, obținerea și utilizarea resurselor alimentare a fost suficientă pentru întreținerea sistemului, ulterior, pe măsură ce logica confruntării a fost transferată în plan internațional (locul „dușmanului de clasă” și al „dușmanului poporului” a fost ocupat de cel extern), resursele nu au mai fost suficiente. Pârghiile administrative ale economiei planificate au cedat și sistemul a falimentat. Înfometarea a fost unul dintre pilonii de bază ai acestui mecanism antiuman, care a asigurat funcționarea sistemului sovietic, iar „prețul” înlocuirii relațiilor economice de piață cu cele de tip sovietic a fost plătit în plan demografic, social, identitar, psihologic etc.

Din punct de vedere social, foametea nu a fost efectul colateral al unor politici – ea a reprezentat esența „succesului” colectivizării forțate și al industrializării accelerate, obținut la scara întregii țări prin pedepsirea celor care nu înțelegeau să participe de bună voie sau ar fi putut să se opună procesului de sovietizare. Înfometarea ca politică a reeducat generații, efectele pe termen lung supraviețuind sistemului. Niciunul din mijloacele de distrugere a țărănimii nu a avut forța sa coercitivă, „succesul” său a asigurat finalizarea campaniei împotriva țăranilor „înapoiți” și a permis direcționarea tuturor resurselor pe frontul expansionist - divizarea Europei împreună cu Adolf Hitler și desființarea sau fragmentarea unor state. Ideea culpei exclusive a aparatului local de stat și de partid, susținută încă de destui specialiști, este suspect de asemănătoare cu acuzațiile proferate de aparatul central la adresa celui provincial în momentul în care s-a realizat riscul depopulării complete a satului. În plus, trebuie avut în vedere că ceea ce se ordona de la Centru constituia deja un exces, iar „excesul la exces”, în acele condiții, îl interpretăm în aceeași logică ce urmărea să demonstreze că politica era corectă, cei care o aplicau greșeau. Asta nu înseamnă că nu a existat confuzie la nivelul executanților. Ambiguitatea a fost indusă și dozată corespunzător obiectivelor de etapă.

Atât documentele din fostele arhive sovietice desecretizate și publicate în ultimii ani, cât și cele din arhivele românești consolidează argumentele exprimate în favoarea ideii că foametea din anii '20-'30, produs ideologic esențial al sistemului totalitar sovietic, a avut caracter artificial, planificat și organizat. Intenția distrugerii fizice, în masă, pe teritoriul

propriu și pe cele ocupate după dezmembrarea imperiului țarist, mascată de obiective socio-economice, a caracterizat acțiunea deliberată de privare de hrană, de ucidere prin înfometare. O altă concluzie la care am ajuns după studierea surselor arhivistice, a bibliografiei occidentale și a celei din spațiul ex-sovietic - acestea relevă în mod clar identitatea de principii care au asigurat organizarea foametei în teritoriile anexate de către URSS în urma pactului Molotov-Ribbentrop, precum și sovietizarea unor state din Estul Europei, inclusiv a spațiului românesc. Autorii principali ai foametei au fost liderii de la Kremlin în frunte cu Vladimir Ilici Ulianov (Lenin) și Iosif Visarionovici Djugașvili (Stalin), iar subiect pasiv principal - țărănimea de diferite etnii din Uniunea Sovietică, eliminarea definitivă a reprezentanților elitelor naționale urmând să se facă într-o etapă următoare, prin mijloace teroriste mai rafinate, care vor permite Centrului să controleze nelimitat periferiile etnice.

Foamea în masă și exodul pe care l-a generat în perioada interbelică au marcat scoaterea din anonimat a existenței românilor din URSS și, într-o oarecare măsură, internaționalizarea subiectului. În absența relațiilor diplomatice, factorul principal care a asigurat informarea continuă a fost vecinătatea geografică imediată. Sursele decidenților de la București au fost indirecte (centralizate la nivelul Ministerului Afacerilor Străine, Ministerului de Interne, Ministerului de Război) și directe (mărturiile refugiaților și ale repatriaților). Presa, care s-a implicat și în opera de ajutorare, a facilitat cunoașterea mecanismului înfometării și măsurile de propagandă antibolșevică. Formula ministrului țărănist Ion Mihalache „Trebuie să te apropii de Nistru ca să-ți dispară complet teama de comunism” este remarcabilă. Știrile despre foamea în masă au șocat și distanțat societatea românească de modelul comunist de guvernare - la nivelul mentalului colectiv sistemul a fost asociat cu foamea deliberată, iar înfometarea și sărăcia extremă cu mijloace criminale de nimicire a țărănimii.

Având în vedere demografia teritoriului din stânga Nistrului, traseul înfometării a fost unul comun pentru etniile conlocuitoare. Astfel cum am arătat mai sus, foamea a fost utilizată ca instrument de sovietizare a țăranilor din URSS, în general, și a celor din RSS Ucraineană (în ale cărei frontiere administrative a fost inclusă provizoriu RASS Moldovenească), în special, indiferent de etnia lor. Pe lângă etnicii români, ucraineni și ruși, au fost exterminați evrei, polonezi, germani, greci, bulgari, tătari etc. Rezistența, iar ulterior simpla apartenență la categoria socială indezirabilă, includea țăranii în categoria elementelor antisovietice care vor fi eliminate, inclusiv prin foamete. O agravantă pentru țărănimea de pe malul stâng al Nistrului a reprezentat-o și arealul de frontieră în care supraviețuia – vecinătatea României Mari, prezentată în mod premanent ca dușman periculos, recomanda măsuri „profilactice” de represiune. Imputarea „tendențelor emigraționiste”, stare de spirit

asimilată de către Securitatea Statului unei atitudini naționaliste, antisovietice, reprezintă un argument suplimentar referitor la acțiunea deliberată de exterminare a elementului românesc prin culpabilizarea sistematică a legăturilor cu România.

S-au înregistrat și particularități în zona identitară, unde, cu excepția unor scurte perioade, în privința etnicilor români a acționat factorul rusificării și al ucrainizării brutale. În regiunea transnistreană acțiunea sistematică de înfometare a favorizat campania de „moldovenizare”, iar ulterior s-a suprapus cu aceasta. „Frontul pâinii”, întreținut pentru rezolvarea problemelor economice și militare, dar mai ales a celor politice (sovietizarea țăranimii din stânga Nistrului), s-a suprapus cu declanșarea frontului extern (sovietizarea teritoriului din dreapta Nistrului). A existat, deci, o dimensiune etnică a înfometării, corespunzătoare procentului populației românești din teritoriul afectat. Astfel, în faza de formare și consolidare a sistemului totalitar, nimicirea fizică și morală anticipează, iar ulterior însoțește „modelarea” minoritarilor supraviețuitori ai „luptei pentru pâine”. Este motivul pentru care foametea nu a reprezentat „o frână în calea sovietizării” – fie că ne raportăm la Transnistria, fie la Basarabia. Înfometarea a fost una dintre politicile cele mai importante de sovietizare – în cazul episoadelor 1921-1922, 1931-1933 - a regiunii transnistrene, iar în cazul episodului 1946-1947 – a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța. Efectul conjugat al înfometării, deportărilor și colectivizării a făcut posibilă integrarea acestor teritorii ocupate în sistemul administrativ de comandă și colonizarea lor conform principiilor leninist-staliniste.

Pe fondul epuizării populației prin foamete, reprezentanții regimului, atât cei de la periferie (executanți), cât și cei de la Centru (ordonatori) și-au însușit faptul că rezistența opusă măsurilor sovietice echivalează cu rezistența împotriva puterii. Un eventual protest social în masă, imposibil în condițiile date, în timp se putea naște și transforma într-un protest antistatal eficient, antiimperial. Declanșarea mecanismului de organizare a foametei, de la Centru, din inițiativa, cu aprobarea sau cunoștința acestuia, precum și a deportărilor, s-a făcut după modelul politicii ce a asigurat instaurarea și consolidarea regimurilor leninist-stalinist, în anii '20-'30. Caracterul predominant românesc al societății rurale basarabene fiind incompatibil cu imperativul de asimilare accelerată a teritoriului anexat, nu putea fi eradicat decât prin lichidarea societății „vechi”, prin înlocuirea cu un alt tip de societate, cu o altă națiune. Rațiunile economice, sociale, religioase etc. (dezumanizarea și suferința nu mai intră în calcul) au avut caracter accesoriu în economia unui proiect principal (politic, strategic), ai cărui autori, ca și în perioada interbelică, ca și în cazul teritoriilor afectate de primele două episoade majore ale foametei artificiale, au perceput și prezentat România, factorul român, în

termeni de adversitate, beligeranți. În fapt, problema națională a alimentat sistematic complexe acțiuni eminamente politice și teroriste, cu impact în plan intern, dar și extern.

După cel de al Doilea Război Mondial, în planul politicii interne, soarta populației din teritoriile ocupate, fie că ne referim la Basarabia, nordul Bucovinei, fie la ținutul Herța, care a făcut obiectul ostilizării și divizării artificiale, a fost pusă în raport direct cu planurile politice externe expansioniste (România fiind deja abandonată pe orbita lagărului socialist). Iar politica externă, deși în plin apogeu după înfrângerea Germaniei, era marcată de obsesia riscului de securitate, în care locul României era prestabilit de poziția geografică, de antecedentele interbelice, dar mai ales de comuniunea de neam. În toate cele trei episoade majore ale foametei în masă factorul român a fost utilizat pentru justificarea și disimularea obiectivului real al politicii de sovietizare și colonizare prin înfometare:

1) prin asigurarea resurselor necesare controlului imensului teritoriu, cu asumarea mortalității în masă inevitabile în situația în care victimele erau private de hrană;

2) prin înfrângerea rezistenței populației eterogene care a făcut obiectul procesului de subordonare totală prin înregimentarea în sistemul totalitar (atât a rezistenței reale, cât și a celei posibile).

„Experiența” acumulată de organizatorii primelor două episoade ale foametei, cunoașterea în detaliu a efectelor fatale ale „colectării totale”, lipsesc de credibilitate orice tentativă de justificare a exterminării populației din teritoriile ocupate (fie că ne referim la RSS Ucraineană, fie la RSS Moldovenească) prin invocarea necunoașterii situației de la fața locului sau a factorilor de natură obiectivă precum seceta, războiul sau epidemiile. Episodul basarabean al foametei, ca și cel transnistrean interbelic, are caracter planificat nu doar prin legătura directă de cauzalitate cu planurile obligatorii de colectare, impuse de executivul de la Moscova și realizate prin violență de reprezentanții Moscovei, ci și prin recidiva mecanismului „perfecționat” în anii '20-'30 de incorporare a individului într-un sistem în care partidul-stat decidea cine și cât mănâncă, cine și ce etnie are. În contextul în care lipsirea de pâine a preconditionat lipsirea de identitate, înfometarea elementului românesc autohton din RSS Ucraineană (atât în cazul episoadelor interbelice, cât și a celui postbelic) sau din RSS Moldovenească (în cazul episodului postbelic, pe ambele maluri ale Nistrului) a avut o contribuție decisivă la divizarea artificială „români-moldoveni”.

Poziția României, circumscrisă reacției de condamnare a masacrelor comise asupra victimelor foametei organizate care s-au salvat pe malul drept al Nistrului, a fost exprimată de șeful executivului de la tribuna parlamentului. Prin vocea lui Nicolae Iorga România a condamnat politica URSS – sintagma „acte de sălbăticie fără pereche” care „dezonorează

civilizația” având caracter indubitabil. Însă impactul foametei asupra relațiilor bilaterale nu a fost de natură să aducă modificări esențiale unui climat deja tensionat de tentative de bolșevizare, pretenții teritoriale sau apartenența celor două state la tabere ideologice diferite. În plus, a operat unul din principiile fundamentale ale dreptului internațional – al neamestecului în treburile interne ale unui stat. Principiul respectiv, totuși, nu a fost mai presus de cel umanitar, în baza căruia statul român a participat la acțiunile europeană și americană de ajutorare a Rusiei și Ucrainei înfometate, a oferit cu generozitate adăpost unui număr considerabil de fugari în perioada interbelică. Situația nu se va repeta în cazul episodului postbelic al foametei din URSS, atunci când România, ea însăși în curs de comunizare accelerată, va deveni un spațiu de reprimare și neutralizare a refugiaților transnistreni, basarabeni și bucovineni.

Gânduri de aleasă recunoștință pentru sprijinul acordat pe parcursul studiului le exprimăm domnului CS I dr. Gheorghe Iancu, domnului academician, prof. dr. Nicolae Edroiu, domnului CS I dr. Stelian Mândruț, domnului CSI dr. Dumitru Suciu, colegului Ovidiu Năftănăilă, doamnei Codruța Bîlc, domnului dr. Stelian Obiziuc. Mulțumirea noastră se îndreaptă, de asemenea, spre toți cei fără de contribuția cărora nu ar fi fost posibilă finalizarea acestei lucrări: prieteni, colegi, istorici, profesori, cercetători, arhivari, bibliotecari, reviste de specialitate din țară și din străinătate care au acceptat spre publicare materiale tematice, spre familie, în mod special. Subiectul fiind extrem de vast, actual și politizat, ne dorim ca proiectul să reprezinte un imbold și pentru alți cercetători de a continua valorificarea surselor tematice, mai ales a celor din străinătate, de a contribui la cunoașterea spațiului din vecinătatea noastră estică și a trecutului românilor de pretutindeni.